

تاریخ شهر و شهرسازی در جهان

دکتر حمیدرضا عامری سیاهویی
مهندس صابر زند

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب کتاب

نه	پیشگفتار
۱	فصل اول
۱	اهداف کلی
۱	اهداف یادگیری
۱	مقدمه
۲	۱-۱ دوران اولیه شهرهای نخستین
۳	۱-۱-۱ اریحا (در اردن کنونی)
۴	۱-۱-۲ چاتال هیوک
۵	۱-۱-۳ سرچشمه‌های تمدن‌های چین
۶	۱-۱-۴ آبادی‌های اولیه در دره‌ی رود سند
۷	۱-۱-۵ مصر (پیشا پادشاهی)
۸	۱-۱-۶ بین‌النهرین
۱۴	۱-۱-۷ هند
۱۴	۱-۱-۸ مکزیک (ازتک)
۱۹	۱-۱-۹ مایا
۲۲	۱-۱-۱۰ پرو (اینکا)
۲۶	۲-۱ عهد عتیق
۲۶	۲-۱-۱ دولت‌شهرهای یونانی
۴۱	۲-۲-۱ شهرسازی رومی
۴۹	۳-۱ شهرهای قرون وسطی
۵۳	۳-۱-۱ فرم شهرهای قرون وسطی
۵۵	۳-۳-۱ احیای قرون وسطایی (تجدید حیات شهرنشینی)
۵۷	۳-۳-۱ منشأ شکل‌گیری شهرها
۵۹	۴-۳-۱ ویژگی‌های کالبدی شهرهای قرون وسطی
۶۱	سؤالات چهارگزینه‌ای فصل اول

سؤالات تشریحی فصل اول

۶۲

فصل دوم

اهداف کلی

۶۳

۶۳

اهداف یادگیری

۶۳

۱-۲ تاریخچه رنسانس

۶۳

۱-۱-۲ شرایط اجتماعی در دوران رنسانس

۶۴

۲-۱-۲ شرایط سیاسی در دوران رنسانس

۶۵

۳-۱-۲ شرایط فکری - اعتقادی در دوران رنسانس

۶۵

۴-۱-۲ شهرسازی در دوره رنسانس

۷۰

۲-۲ شهرسازی رنسانس در عمل

۷۶

۱-۲-۲ عناصر شهری با اهمیت در دوره رنسانس

۷۸

۲-۲-۲ شهرهای رنسانس

۸۴

سؤالات تستی فصل دوم

۸۹

سؤالات تشریحی فصل دوم

۹۰

فصل سوم

اهداف کلی

۹۱

۹۱

اهداف یادگیری

۹۱

۱-۳ باروک، نگرش اقتدارگرایانه به شهر و شهرسازی

۹۱

۱-۱-۳ شرایط حاکم در این دوره

۹۲

۲-۱-۳ شهرسازی باروک

۹۵

۲-۳ شهرهای باروک

۱۰۱

۱-۲-۳ هاناو

۱۰۳

۲-۲-۳ فروید اشتات

۱۰۳

۳-۲-۳ ورسای

۱۰۴

۴-۲-۳ کارلسروهه

۱۰۴

۵-۲-۳ دوره کلاسیسم تجدید حیات یافته ۱۷۵۰-۱۴۵۰ میلادی

۱۰۵

۶-۲-۳ دوران آرمان‌گرایی و اصلاح شهری ۱۸۵۰-۱۷۵۰ میلادی

۱۰۹

۳-۳ دوره‌های بعد از ۱۸۵۰

۱۱۱

۱-۳-۳ دوره فن‌گرایی شهری و توسعه‌طلبی ۱۹۳۰-۱۸۵۰ میلادی

۱۱۱

۲-۳-۳ دوره‌ی جامع‌نگری و کل‌گرایی، ترقی‌خواهی و سلطه‌ی روش علمی ۱۹۵۰-۱۹۳۰

۱۹۳۰-۱۹۵۰

میلادی

۱۱۸

۳-۳-۳ دوره فرآیندی بودن طراحی، نسبیت‌گرایی، ۱۹۸۰-۱۹۵۰ میلادی

۱۱۹

۴-۳-۳ دوره طراحی تعاملی - ادراکی - پایدار ۲۰۰۰-۱۹۸۰ میلادی

۱۲۲

سؤالات تستی فصل سوم

۱۲۴

سؤالات تشریحی فصل سوم

۱۲۵

فصل چهارم

اهداف کلی

۱۲۷

۱۲۷

اهداف یادگیری

۱۲۷

۴-۱ دوران تجدید سازمان و مبانی شهرسازی مدرن

۱۲۷

۱۲۷	۱-۱-۴ رفورم‌های سیاسی و نخستین قوانین شهرسازی
۱۲۸	۲-۱-۴ انگیزه ایجاد طرح جامع پاریس
۱۳۰	۳-۱-۴ نفوذ هوسمان
۱۳۰	۴-۱-۴ شهرهای صنعتی و منتقدین آنها
۱۳۲	۵-۱-۴ شهرسازی و مدرنیسم
۱۴۲	۲-۴ شهرسازی پست‌مدرن
۱۴۲	۱-۲-۴ پست‌مدرنیسم چیست؟
۱۴۳	۲-۲-۴ برخی از اصول اندیشه پست‌مدرن
۱۴۵	۳-۲-۴ پست‌مدرنیسم و مسئله معنا
۱۵۱	۴-۲-۴ پست‌مدرنیسم در شهر و شهرسازی
۱۵۱	۵-۲-۴ دوره پست‌مدرن اولیه در شهرسازی
۱۵۲	۶-۲-۴ دوره پست‌مدرن متأخر در شهرسازی
۱۵۲	۷-۲-۴ وجوه تمایز پست‌مدرن متأخر از پست‌مدرن اولیه
۱۵۳	۸-۲-۴ شهرسازی پست‌مدرن و مسئله معنا
۱۵۵	۹-۲-۴ شهر، معنا و کیفیات فضایی در عصر پست‌مدرن
۱۵۸	۱۰-۲-۴ دسته‌بندی شهرسازان پست‌مدرن بر اساس نگرش به معنا
۱۶۰	سؤالات چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۱۶۱	سؤالات تشریحی فصل چهارم

پیشگفتار

«دگرگونی‌ها را اغلب مردم بی‌منطق به‌وجود می‌آورند زیرا منطق‌داران پیوسته خواستار چرخیدن درب بر پاشنه پیشین هستند.» برنارد شاو.

معماری و شهرسازی از مقولاتی هستند که علی‌رغم اینکه تابع منطقتند در بسیاری موارد تابع سلیقه نیز می‌باشند. لذا همواره تمامی برنامه‌ها و طرح‌های شهرسازی نمی‌توانند مورد قبول تمامی متخصصانی که تابع عقل و منطقند قرار گیرد.

شکل‌گیری و تحول تاریخی فرهنگ شهرنشینی در شهرهای جهان در ادوار مختلف تاریخ انسان از آغاز تا امروز موضوع اصلی این کتاب است. این موضوع از آن سبب اهمیت دارد که تنها زمانی می‌توان به مسائل و مشکلات در «وضع موجود» پرداخت و با «عوامل طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی» مؤثر بر شکل‌گیری و تحول کالبد شهر در شرایط حاضر روبه‌رو شد و به آن پاسخ درخور داد، که سیر تحول گذشته آن‌را دریافته باشیم. شناخت تاریخی ساخت و فرهنگ شهرنشینی گویای عوامل «چرایی» وضع موجود و نمایانگر روند آتی دگرگونی‌ها و تحولات بعدی آن است.

این کتاب به‌منظور دستیابی به اهداف زیر تهیه و تدوین شده است:

۱. شناخت چگونگی شکل‌گیری و تحول ساخت‌وساز و سازمان کالبدی شهر در ادوار مختلف.

۲. شناخت عوامل طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر کالبد شهر و تأثیر کالبد شهر در پالایش روابط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در جامعه.

۳. شناخت روش‌های رویارویی جوامع در هدایت و شکل دادن کالبد شهر در تاریخ.

۴. اخذ روش‌های مناسب برای هدایت و کنترل کالبد شهر در وضع موجود و آینده. در واقع هدفی که اساساً مورد توجه است طراحی شهر است، در بستر تاریخ، با توجه به فضاهای عمومی زیر پوسته‌ی شهر که اجمالاً به شرح مختصری از هر دوره می‌پردازیم.

حمیدرضا عامری سیاهویی

بهار ۹۳

فصل اول

چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین

اهداف کلی

در پایان فصل دانشجو با مفاهیم زیر آشنا می‌شود:

۱. دوران اولیه شهرهای نخستین
۲. عهد عتیق و شهرسازی یونانی و رومی
۳. شهرهای قرون وسطی و ویژگی‌های کالبدی آنان

اهداف یادگیری

دانشجو پس از مطالعه این فصل می‌بایست بتواند:

۱. چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین و شهرهای معرفی شده را در ذهن داشته باشد.
۲. پیدایش تمدن یونان و عناصر شهری یونان و شهرسازی رومی را بشناسد.
۳. شهرهای قرون وسطی و عناصر ویژگی‌های آنها را بشناسد.
۴. نمونه‌هایی از شهرهای قرون وسطی را بشناسد.

مقدمه

محیط کالبدی شهرهای نخستین پایه مادی افکار و عقاید مذهبی است و احساسات و انگیزه‌های هیجان‌آوری است که دهقانان را به مسیح مقید و وابسته می‌سازد. شهر یک مکان با عظمت است، یک رهائی، یک جهان تازه و همچنین یک اختناق نوین است. طرح آن طوری به‌دقت ترسیم شده که احساس ترس و هیبت را تشدید نموده و زمینه

باشکوهی برای مراسم مذهبی فراهم آورد. شهر که با سرسپردگی و همچنین نیت آگاهانه‌ای ساخته شده وسیله مؤثر و مهمی است برای تسلط روانی، در عین حال عملکردهای بسیار دیگری نیز به نوبه خود می‌گیرد. به این ترتیب که شهر نقش‌های انبار، بارو، کارگاه، بازار و قصر را نیز پذیرا می‌شود. ولی با وجود این شهر در درجه اول یک مکان مقدس به‌شمار می‌رود. (مجموعه مقالات کنگره معماری و شهرسازی - جلد سوم سازمان میراث فرهنگی کشور - ۱۳۷۶)

۱-۱ دوران اولیه شهرهای نخستین

عوامل و نیروهای غیرانسانی و طبیعی منجر به ایجاد تغییر و تحول در مجتمع‌های زیستی انسان نمی‌گردند. و یا اگر هم چنین باشد، فقط منحصر به موارد نادری است که همان بلاها و مصیبت‌های طبیعی مثل آتش سوزی، سیل، زلزله و اپیدمی‌ها می‌باشد. غیر از این موارد استثنایی ایجاد تغییر در مجتمع‌های زیستی با تمام پیچیدگی‌های آن یک عمل انسانی بوده و در رابطه با انگیزه‌های انسانی، هر چند مبهم و نامشخص، صورت می‌گیرد. اولین تحول همان ظهور و پیدایش شهر است. چرا اصولاً این گونه محیط‌های خاص به‌وجود آمده‌اند؟ از آن جایی که پیدایش شهرهای اولیه قبل از به‌وجود آمدن خط بود، تنها مدارک و اسناد غیرمستقیمی در این موارد در دست داریم. البته باستان‌شناسی و اسطوره مطالبی در اختیار ما می‌گذارد. جهش مستقل و نسبتاً ناگهانی به سوی تمدن، شش یا هفت بار در طول تاریخ به‌وقوع پیوسته است.^۱

دکتر گلاین دانیل در کتاب «اولین تمدن‌ها: باستان‌شناسی مبدأ تمدن‌ها» می‌نویسد، «اکنون با تکیه بر اسناد و مدارک باستان‌شناسی اعتقاد ما بر آن است که از زمان و مکان اولین تمدن‌های انسانی در جنوب بین‌النهرین، مصر، دره سند، رود زرد در چین، دره مکزیک، جنگل‌های گواتمالا و هندوراس و سواحل و نقاط مرتفع پرو مطلع هستیم.^۲ ما این تمدن‌ها را تمدن‌های ابتدایی نخواهیم خواند چرا که در این صورت می‌بایستی تمدن‌های کرت^۳، مایسین^۴، حتی‌ها^۵ و یونان و رم را تمدن‌های ثانویه بخوانیم

۱. در سومر و شاید به‌طور مستقل در مصر، در دره اندس، در شانگ چین، در آمریکای مرکزی و شاید مستقلاً در پرو و احتمالاً در مناطق معینی از آسیای جنوب‌شرقی و یا آفریقا که هنوز به‌طور کامل مطالعه نشده است.

2. Glyn Daniel

3. Crete

4. Mycence

5. Hittites

۳ چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین

که بار منفی به همراه دارد به همین دلیل از اولین تمدن‌ها و تمدن‌های بعدی سخن به میان خواهیم آورد.

عامل حیاتی برای تحقق انقلاب شهری تولید طعام مازاد بود. تا آنجا که معلوم است تحقق چنین امری برای اولین بار در جلگه‌های آبرفتی دجله و فرات میسر شد.

۱-۱-۱ اریحا (در اردن کنونی)

تا هزار سال قبل از میلاد دست‌کم در ۳ منطقه‌ی خاور نزدیک یعنی اردن و ایران و آناتولی (ترکیه) کشاورزی به‌خوبی انجام می‌شد. با آنکه چیزی از بقایای غلات پیدا نشده است که به دوره‌ای کهن‌تر از تاریخ یاد شده تعلق داشته باشد کشاورزی آن روزگار مستلزم تکامل طولانی بوده است. در واقع وجود شهری همچون اریحا دلیل محکمی بر این فرضیه است. در محل تاریخی اریحا که فلاتی است در دره‌ی رود اردن با سرچشمه‌ای پایان‌ناپذیر در اوایل هزاره‌ی نهم قبل از میلاد یک دهکده‌ی کوچک وجود داشت. این روستای متعلق به دوره نو سنگی پیشین در حدود ۸۰۰۰ سال قبل از میلاد دست‌خوش تحولی شگفت‌انگیز شد. زیرا در این تاریخ شهری جدید با خانه‌های خشتی بر پی‌های سنگی مدور یا بیضی شکل ساخته شد.

همزمان با افزایش ثروت‌های این شهر و مستقر شدن همسایگان نیرومند در کنار آن ضرورت حفاظت از شهر به ایجاد نخستین استحکامات شناخته شده‌ی سنگی در تاریخ بشر انجامید. ساختمانی چون این برج که فقط با استفاده از ابتدایی‌ترین انواع ابزارهای سنگی ساخته شده بود بدون تردید پیشرفت و دستاورد فنی خارق‌العاده‌ای بوده است. (محمد ابراهیم زارعی: ۸)

شکل ۱-۱. قسمت‌هایی از بقایای شهر تاریخی اریحا

۱-۲-۱ چاتال هیوک

شاید مهم‌تر از کشفیات اریحا کشف چاتال هیوک و حاجیلار در آناتولی (ترکیه) باشد. تاریخ آن از ۶۵۰۰ تا ۵۷۰۰ پیش از میلاد است. آثار موجود در محلی به وسعت ۱۳ هزار مترمربع (که فقط ۴۰۰۰ مترمربع آن حفاری شده) قرار داشته که یک فرهنگ نو سنگی به‌شمار می‌رود.

در کنار اریحا، چاتال هیوک را یکی از نخستین تلاش‌های بشر برای پی‌ریزی زندگی شهری دانسته‌اند. نظم موجود در نقشه شهر نشان می‌دهد که آن را طبق نقشه‌ای نظری یا غیرتجربی تنظیم و ایجاد کرده‌اند.

ویژگی این شهر آن است که هیچ خیابان یا کوچه‌ای ندارد. خانه‌ها به یکدیگر چسبیده‌اند و از پشت‌بام به یکدیگر راه دارند. این طرز خانه‌سازی با آنکه ممکن است امروزه عملاً کار غیرممکنی به نظر آید دارای امتیازاتی است، این‌گونه ساختمان‌ها که حائل یکدیگر بودند استحکامی بیش از ساختمان‌های تک ایستاده پیدا می‌کردند. چون دور تا دور شهر را حلقه پیوسته‌ای از ساختمان‌های دارای دیوارهای یکسره و رو به دهکده محاصره کرده بود. دفاع از آن بسیار آسان بود. بدین ترتیب، اگر دشمنی قادر بود دیوار بیرونی را بشکند و از آن عبور نماید به جای آنکه داخل شهر شود داخل اتاقی می‌شد، که مدافعانش روی پشت‌بام ایستاده بودند و این امر برای او اسباب خطر بود.

در بعضی نقاط فضای باز حیاطی در میان انبوه متراکم ساختمان‌ها ایجاد می‌گردد، که به‌عنوان محل جمع‌آوری زباله مورد استفاده قرار می‌گرفت. خانه‌ها به اندازه‌های مختلف ولی با نقشه‌ای واحد ساخته می‌شدند، و دیوارهایشان از خشت خام بوده و با کلاف‌های محکم چوبی تقویت می‌شدند. دیوارها و کف اتاق‌ها را گچ کاری و رنگ آمیزی می‌کردند و از سکوه‌های کنار دیوار، برای خوابیدن، کار کردن و غذا خوردن استفاده می‌کردند.

نقاشی به‌دست آمده بر روی یکی از زیارتگاه‌های چاتال هیوک، حاکی از آن است که این شهر براساس نقشه قبلی ساخته شده است. زیرا در آن نقشه، شهری با خانه‌های چهارگوش که تقریباً کنار هم ساخته شده‌اند، نشان داده شده است و این شهر به احتمال زیاد همان چاتال هیوک است.

چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین ۵

در پشت شهر، البته کمی دورتر و با مقیاسی کوچک‌تر، کوهی با دو قله دیده می‌شود، خط‌ها و نقطه‌هایی که از قله بلندتر خارج می‌شوند، به معنی فوران مواد آتشفشانی است. این کوه شناسایی شده، در منطقه‌ای به نام کوه حسن داغ معروف است. و با ارتفاع ۳۱۸۰ متر از چاتال هیوک دیده می‌شود. در داخل برخی از معابد، شاخ‌هایی کار گذاشته بودند، که هنگام حفاری کشف گردید.»

شکل ۱-۲. منظره‌ای با فوران آتش، جزئی از یک نقاشی دیواری متعلق به چاتال هیوک، ۶۱۵۰ ق.م

شکل ۱-۳. تصویر بازسازی شده چاتال هیوک

۳-۱-۱ سرچشمه‌های تمدن‌های چین

در شرحی اجمالی از تاریخ معماری چینی اثر نانسی اشتاینهارت^۱ خاطر نشان می‌شود که در هزاره‌ی چهارم پیش از میلاد بافت پیوسته‌ای از آبادی‌ها از جلگه‌های مغولستان داخلی

1. Nancy Ashtaynharat

در شمال چین در طول دره‌ی رود زرد تا خلیج هانگ ژو^۱ در جنوب شکل گرفته بود. این ناحیه کمابیش بر استان‌های امروزی شانسی^۲ و هنان^۳ منطبق است. کشاورزی در داخل دره رودها و در فواصل بین آن‌ها به راحتی نیازهای جمعیت‌های بزرگی را برآورده می‌کرد. اما چون از شهرهای متراکم و متمرکز اثری نبود، آنچه در این مراحل آغازین تاریخ چین به چشم می‌آید تمدنی نامتمرکز با قصبه‌های کوچک پراکنده در ناحیه‌ای وسیع است. این آبادی‌های پراکنده غالباً یک مرکز آیینی مشترک داشتند که آن‌ها را از طریق نظم نمادین مشترکی با یکدیگر مرتبط می‌ساختند.

۱-۱-۴ آبادی‌های اولیه در دره‌ی رود سند

اگرچه شواهد استقرار عصر نو سنگی در هند به ۱۰۰۰۰ سال قبل از میلاد می‌رسد اما فرهنگ‌های اسکان یافته از حدود ۷۰۰۰ سال قبل از میلاد در تپه‌های شرقی کوه‌های بلوچستان واقع در پاکستان امروزی پدیدار شدند.

در آن عصر این نواحی برای فعالیت کشاورزی مناسب بودند و کشاورزی در سرزمین‌های مسطح دره رود سند و گله‌داری و شکار در تپه‌ها و کوه‌ها امکان‌پذیر بود. اگر چه این ناحیه از لحاظ توپوگرافی به چین و بین‌النهرین شباهت دارد اما تفاوت پاسخ‌های معماری در این نواحی بسیار چشمگیر بود.

در فرهنگ‌های تپه‌های شرقی کوه‌های بلوچستان واقع در پاکستان امروزی مراکز آیینی ساخته نشد و از دنیا پرستی در آن نیز خبری نبود. شاید علت این باشد که مردم دره‌ی سند از جمله نخستین مردمانی بودند که محیط‌های شهرنشینی متمرکز آغازین را تشکیل دادند که در آن‌ها هویت فرد بیشتر از ساختار حرفه‌ای و اجتماعی او سرچشمه می‌گرفت تا از اصل و نسب یا وابستگی به خدا یا الهه‌ای خاص.

در میان محوطه‌های بی‌شماری که هنوز در دست کاوش است، محوطه‌های واقع در اطراف مهرگار^۴ کنونی از همه مهم‌ترند. این ناحیه از لحاظ استراتژیکی بر جلگه‌ی

1. Hangzhou Bay

2. Chance

3. Henan

۴. تاریخ قدیم هند مربوط می‌شود به ساکنان اطراف رود هندو و دره سند که از شمال پاکستان کنونی شروع شده و در حوالی کراچی به اقیانوس هند می‌ریزد. این مردم که از ۳۳۰۰ ق م در این دره حاصلخیز به کشاورزی مشغول شدند، حدود ۲۶۰۰ ق م تمدنی را پی‌ریزی کردند که به نام تمدن دشت هند نامیده می‌شود که شهرهای هاریپار، موهنجوداد، مهرگار و لوتھال چهار شهر بزرگ آن بوده و گستره این تمدن از شمال پاکستان کنونی تا بلوچستان کشیده می‌شود.

۷ چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین

کاچی واقع در جنوب کوتیه امروزی در نزدیکی گردنه‌ی بولان^۱ مشرف است. گردنه بولان گذرگاه مهمی است که بین جنوب آسیا و دیگر نقاط این قاره ارتباط برقرار می‌کند.

تاریخ ۵۰۰۰ ساله‌ی این ناحیه را می‌توان از یک روستا تا مرکز داد و ستد ناحیه‌ای دنبال کرد که در دوران اوج توسعه خود وسعتی حدود ۲۰۰ هکتار داشت. در ۳۵۰۰ قبل از میلاد ساکنان این ناحیه نه تنها مهارت فراوان در کشت غلات داشتند بلکه آن را کانون فرهنگ خود قرار داده بودند.

چشم‌انداز غالب شهری را ساختمان‌های قوطی وار وسیع خشت و گلی تشکیل می‌دادند که تصور می‌شود انبارهای غله‌ای بودند که به‌صورت سازه‌های مستطیل شکل چند اتاقه با راهروهای طولانی و باریکی که کمابیش از مرکز ساختمان می‌گذشت طراحی می‌شدند. نبود در را می‌توان نشانه‌ی بارگیری غلات از بالا تلقی کرد چنانکه در سیلوهای امروزی رایج است.

۱-۱-۵ مصر (پیشا پادشاهی)

آفریقای شمالی زمانی ناحیه‌ی پهناور و حاصلخیزی بود که از جنگل‌ها و مراتع وسیع تشکیل شده بود که از دوران‌های اولیه انسان در آن‌ها زندگی می‌کرد. اما در هزاره‌ی هشتم قبل از میلاد سرتاسر کره‌ی زمین به‌طور چشمگیری گرم شد و اوضاع اقلیمی شمال آفریقا اندک اندک تغییر یافت و به پهنه‌های بی‌کرانی از ماسه تبدیل شد که اکنون آن را به نام صحرای آفریقا می‌شناسیم مردم ساکن در این نواحی به سمت غرب - مراکش و اسپانیا - و به سمت شرق و اطراف رود نیل کوچ کردند. در نتیجه طی دوره‌ای بسیار کوتاه در مصر و تا هزاره‌ی چهارم قبل از میلاد روستاها رشد کردند و به شهر تبدیل شدند و داد و ستد در طول رود نیل و جزایر دریای اژه ادامه یافت.

تراکم جمعیت در اطراف رود نیل به تراکم جمعیت در هیچ نقطه‌ی دیگر جهان آن روز شباهت نداشت. یکی از قدیمی‌ترین محوطه‌های مصری که به دوره‌ی پیشاپادشاهی متعلق است مریمدا واقع در ۵۰ کیلومتری شمال غرب قاهره و در قاعده‌ی غربی دلتای نیل است. قدمت این محوطه به هزاره‌ی ششم قبل از میلاد می‌رسد و از

1. Bolan Pass

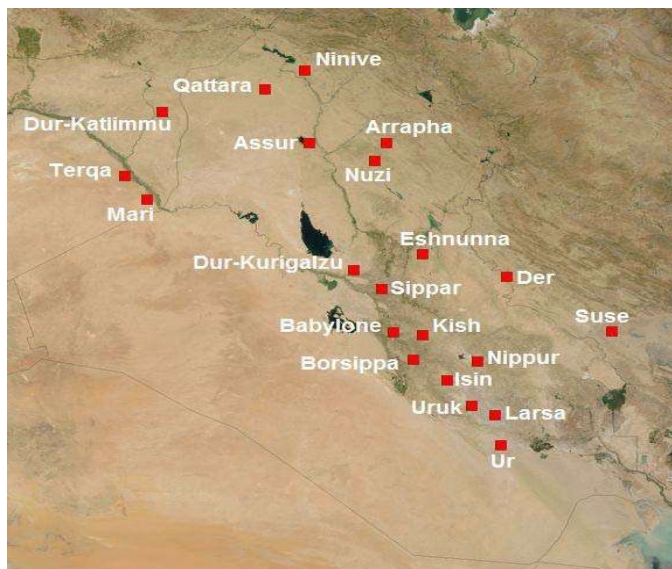
۸ تاریخ شهر و شهرسازی در جهان

مجموعه‌ای از کلبه‌های بیضی شکل و سیلوه‌های غلات فرو رفته در زمین تشکیل شده است.

۱-۱-۶ بین‌النهرین

در اطراف رودهای دجله و فرات یعنی ناحیه‌ای که در ۴۰۰۰ سال قبل از میلاد در آن شبکه‌ای وسیع از روستاها در سرزمین‌های کوهستانی پا گرفته بود وضعیت متفاوتی شکل گرفت. ساکنان این ناحیه چندین هزاره را صرف تبدیل این دره‌ها به یکی از حاصلخیزترین نواحی جهان کرده بودند.

اقلیم این نواحی نیز سردتر بود و به عبارت دیگر دره‌های سبز و خرم دجله و فرات شباهتی به صحرای امروزی نداشت. کشاورزان در دره‌ها کار می‌کردند اما مردم در تپه‌ها سکونت داشتند که ساخت استحکامات در آن آسان‌تر بود.

شکل ۱-۴. نقشه نواحی شهری در منطقه بین‌النهرین

در ابتدا این آبادی‌ها به صورت روستاهای دارای استحکام با جمعیت ۲۰۰ نفر بنا شدند و در طول زمان توسعه یافتند و به جوامعی در خور توجه تبدیل شدند. مصالح

چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین ۹

ساختمانی اصلی گل و چوب بود. گل را با نی مخلوط می‌کردند و به‌صورت رج‌های افقی به‌کار می‌بردند تا دیوارهایی با ارتفاع مختلف بسازند. دیوارهای خانه‌ها الگوی لانه زنبوری داشت تا دوام آن‌ها بیشتر شود. در حقیقت خانه‌ها از اتاق‌های راست خطی تشکیل شده بود که ابعادی در حدود ۱٫۵ در ۲ متر داشت.

شکل ۱-۵. بین‌النهرین باستان و سرزمین‌های پیرامون

به‌طوری‌که اشاره گردید سرزمین بین‌النهرین مرکز یکی از کهن‌ترین تمدن‌هاست، در واقع با این توصیف بسیار کوتاه می‌توان گفت که تمدن‌های این منطقه نه تنها تأثیر عمیقی بر اقوام و ملل هم‌جوار داشته‌اند، بلکه از طرفی هم بی‌تأثیر از آن‌ها نبوده‌اند. نخستین تمدن شناخته شده این سرزمین را سومریان تشکیل دادند. (محمد ابراهیم زارعی: ۱۳)

از تمدن سومر تا بابل. تاریخ بشر در واقع از سومر آغاز می‌شود. سومر واقع در جنوب عراق کنونی، یک سرزمین باستانی بین‌النهرین یا به زبان یونانی مزوپوتامیا^۱ است که در هر دو واژه به مفهوم سرزمین واقع در میان دو رودخانه است.

1. Mzopotamya

شکل ۱-۶. زیگورات چغازنبیل

در حدود سال ۳۳۰۰ قبل از میلاد، در سرزمین سومر شهرهای زیادی به وجود آمدند که دارای یک ساختار سلسله مراتبی بوده و یک شاه راهب بر آنها حکومت می کرد این جوامع به الهه باروری اعتقاد داشتند. یکی از این شهرها، شهرک اوروک^۱ که دارای حدود چند ده هزار جمعیت بود، مبدأ پیدایش اسطوره گیلگمش^۲ بود. در عین حال شهر اوروک مبدأ پیدایش نخستین خط تاریخ بشر است. این خط با یک شی نوک تیز روی لوح های خاک رس مرطوب نقش می شد. سپس این لوح ها را در زیر آفتاب سوزان یا درون کوره ها خشک می کردند. به طوری که این لوح ها بسیار مقاوم می شدند. این خط به مالکان ثروتمند شهر امکان داد تا حساب دارایی های خود را روی این لوح ها حفظ کنند.

در آغاز این نشانه ها، نقاشی ها و تصاویر ساده بودند که دارایی ها، از قبیل گله های دام، برده ها، خانه ها، ابزار و غیره را نشان می دادند. در طول زمان، افرادی که مسوولیت ثبت دارایی ها را داشتند این نشانه ها را ساده تر کرده و به نمادهایی کاهش می دهند تا بتوانند سریع تر بنویسند.

۱. Uruk: اوروک در ۲۵۰ کیلومتری جنوب بغداد بر روی یکی از قدیمی ترین شاخه های فرات در عراق واقع شده است. در کتاب مقدس به نام ارج (وارکا) خوانده می شود که اولین شهر عمده سومر است.
۲. گیل گمش، پادشاه اولین سلسله حاکمان اوروک و دلاور معروف حماسه های آن.

شکل ۱-۷. نقاشی بر دیوار انسان‌های اولیه

در شهر اور^۱ حدود ۲۰۰۰ مقبره با تزیینات بسیار با شکوه وجود داشت که قدمت آن‌ها مشابه قدمت اهرام مصر در ۲۷۰۰ تا ۲۵۰۰ سال قبل از میلاد مسیح است. به لطف آسمان بسیار صاف، ساکنان این منطقه وقت زیادی را به مشاهده ستاره‌ها و اجرام سماوی اختصاص می‌دادند. این مسئله موجب ایجاد علم نجوم در تمدن سومر شد. در عین حال سومر مبدأ پیدایش علم حساب است. سومری‌ها کاشف گردش شبانه روز و ساعت هستند. آن‌ها ۶۰ دقیقه در یک ساعت و ۲۴ ساعت در شبانه روز را محاسبه کردند، همچنین ۳۶۰ درجه در یک دایره بر اساس محاسبات سومری‌ها بود. در حدود ۲۰۰۰ سال قبل از میلاد شهرهای سومری و به‌ویژه اور رو به زوال نهادند و این امر موجب پیدایش پادشاهی‌های کوچک مستقل در این منطقه شد. یکی از این سلطنت‌ها در پیرامون شهر بابل^۲ ایجاد گردید که دارای یک سرنوشت منحصر به فرد شد. شهر بابل در منطقه کلد^۳ یا بابیلونیا^۴ در واقع در سرزمین

۱. اور (Ur) نام شهری باستانی در جنوب میان‌رودان بود، نزدیک دهانه دو رود دجله و فرات آنجا که به سوی خلیج فارس می‌ریزند. این مکان به‌عنوان یکی از شهرهای تمدن سومر و اکد، یکی از مناطق باستانی پر اہت در عراق به حساب می‌آید.

۲. بابل یکی از تمدن‌های باستانی حوزه میان‌رودان است و به معنی دروازه خدا (باب-ایل-نون) است. بابل در میان‌رودان در حوضه رود فرات قرار داشت.

۳. Kaldû: کلد یا کلدان نام یکی از بخش‌های تمدن بابل است که در هزاره اول قبل از میلاد مهمترین حکومت میان‌رودان را تشکیل می‌دادند.

۴. Babylon: بابیلون: لفظ یونانی و رومی باستان شهر قدیمی بابل و پایتخت تمدن بابل که به انگلیسی هم راه یافته‌است.

سابق کشور اکد ایجاد شده بود و خیلی زود به قدرت برتر منطقه تبدیل گردید و یک امپراتوری شد.

سومری‌ها به‌عنوان بانیان تمدن بشری، خدمات زیادی را به بشریت کرده‌اند. از جمله کارهای مهمی که سومریان برای بشریت کرده‌اند:

- آفریدن قانون و اولین بانیان حقوق بشر، اداره جامعه بر اساس قانون، اختراع چرخ، پایه و اساس علوم و صنایع مختلف را گذاشتند که بعداً توسط دیگران تکامل پیدا کرد، پایه و اساس شیمی، ریاضیات، داروشناسی و ...

- تقسیم هر شبانه‌روز به ۲۴ ساعت و هر ساعت به ۶۰ دقیقه و هر دقیقه به ۶۰ ثانیه، کشف و به‌کار گرفتن انواع فلزات، اشعار و داستان‌های سومر که از لوحه‌های سومری بازخوانی شده، نشان می‌دهد که پایه ادبیات را نیز آن‌ها گذاشتند.

سرزمین سومر: شهر اور. سرزمینی که بعدها سومر نامیده شد، فاقد سنگ‌های ساختمانی و منابع معدنی و حتی چوب (بجز تنه‌های درختان خرما) بود. آب و هوای آن گرم و خشک بوده و رودخانه‌های آن چون رود نیل از طغیان موسمی برخوردار نبودند. علی‌رغم تمامی این مشکلات این سرزمین دارای فرصت و موقعیت عالی بود.^۱ اور به دلیل اهمیت آن به‌عنوان پایتخت سومر در این عهد و همچنین وسعت بیشتر حفاری‌ها در آن، بارزترین نمونه یک شهر سومری است. شهر اور در نیمه راه میان بغداد و محل کنونی دهانه خلیج فارس واقع شده بود.

تل در اثر ساختن ساختمان‌های جدید بر خرابه‌های ساختمان‌های قبلی به‌وجود آمده است. در بین‌النهرین و دره‌های سایر رودخانه‌ها اکثر ساختمان‌ها از خشت خام بوده و خشت پخته تنها برای ساختن حصار شهر و قصرها و معابد مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

شهر اور در عهد سلسله سوم دارای سه بخش اصلی بوده است: شهر باستانی با دیواری در اطرافش، تمنوس یا منطقه مذهبی، و شهر بیرونی. شهر محصور با شکلی نامنظم و بیضی مانند حدود ۵/۵ کیلومتر طول و ۰/۸ کیلومتر عرض داشته است.

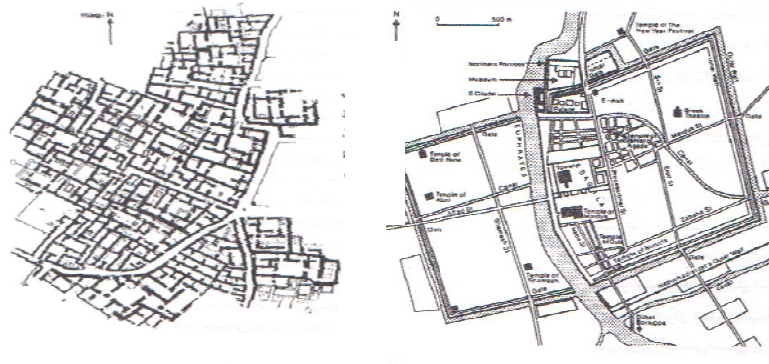
۱. برای کسب اطلاعات بیشتر پیرامون انتقادات موجود بر نظریه پیدایش شهرها قبل از انقلاب کشاورزی و در مکان‌هایی جز دره‌ها و حاشیه رودخانه‌ها به کتاب اقتصاد شهر نوشته جین جکیز رجوع شود.

۱۳ چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین

این حصار که در ارتفاع ۷۹۲ سانتیمتری سطح دشت واقع شده بود، حکم دیوار حایل تپه‌ای را داشت که بناهای شهر بر روی آن ساخته شده بود. بارو از خشت و خام ساخته شده بود و در هیچ نقطه‌ای ضخامت پایه آن از حدود ۲۳/۵ متر کمتر نبوده است. تمنوس^۱ بیشترین فضای بخش شمال غربی شهر را اشغال نموده بود. به جز بندر، تمنوس تنها فضای باز شهری را شامل می‌شد.

در این دوره طرح نسبتاً نامنظم شهر بر اساس شبکه‌ای شطرنجی انتظام یافته و سایر مناطق شهری در درون حصار، به صورت محلات مسکونی با تراکم بالا ساخته شده بود. در مناطق بسیار متراکم شهری، با خیابان‌های باریک، شلوغ و کثیف و در نتیجه خطرناک، خانه‌های حیاط داری که به نیاز محرمیت خانواده پاسخ می‌گفتند به وجود آمدند.

هیچ نظام شهرسازی در ایجاد این شهر دخیل نبوده است. به این تکامل طبیعی و بدون برنامه‌ی یک شهر با منشأ روستایی، اصطلاحاً رشد ارگانیک گفته می‌شود. رشد ارگانیک موجب تنوع مناظر سیمای شهر بوده، که به احتمالی بیش از همه در شکل شهری قرون وسطی متجلی شده است.

شکل ۱-۸. نقشه بخشی از شهر باستانی سومری‌ها در سال ۱۹۰۰ ق.م

بابل. شهر بابل در ابتدای امر بر کرانه چپ شاخه اصلی فرات و در محل تلاقی جاده‌های تجاری میان خلیج فارس و مدیترانه واقع شده بود. شهر هنگامی که برای

1. Tmanos

آخرین بار در سال ۶۸۰ ق.م. توسط عسرهدون^۱ بازسازی گردید، دارای تاریخی باستانی بوده و بارها مورد تهاجم قرار گرفته بود. اوروک^۲ به نام وارکا نیز خوانده شده و در تورات از آن به نام ارک یاد شده، در نزدیکی فرات و در حدود ۶۰ کیلومتر شمال اور واقع شده بود. این شهر، که بزرگ‌ترین شهر شناخته شده سومر می‌باشد، منطقه‌ای به مساحت تقریبی ۵۰۰ هکتار را در میان حصار سه هزاره ق. م. خود جای داده است.

۱-۱-۷ هند

شهر هاراپا^۳ به فاصله حدود ۶۴۴ کیلومتری شمال شرقی، در سرزمین پنجاب و بر کرانه راوی یکی از شاخ‌های سند واقع بود. طرح کلی قلعه قابل تشخیص بوده و آثار و شواهد کافی از شهر سفلی موجود می‌باشد که مشابهت آن را با موهنجودارو را تایید می‌کند.

۱-۱-۸ مکزیک (ازتک)

ویلانت می‌نویسد «ازتک‌ها^۴ جمعیتی متمرکز و مردمی مستقل بودند که در دره مکزیک زندگی می‌کردند. اتحاد این اقوام امپراتوری قدرتمندی را به وجود آورد که منطقه وسیعی از جنوب مکزیک را تحت سلطه خود قرار داد.»^۵ این تمدن که در قرن پانزدهم شکوفا شد، آخرین سلسله تمدن‌هایی بود که در دره مکزیک به وجود آمده بودند. از مراکز شهری تمدن‌های شهری پیشین می‌توان از زاپوتک^۶ پایتخت مونته آلبان^۷ و تئوتیهواکان^۸ مرکز تشریفاتی المک^۹ نام برد.

۱. Esarhaddon: از پادشاهان آشور که بین ۶۶۹ تا ۶۸۱ قبل از میلاد حکومت کرد.

2. uruk

3. Harapa

4. Aztecs

5. G.C.vaillant, Aztecs of Mexico.

۶. Zapotec: نام یکی از تمدن‌های باستانی مکزیک است.

۷. Monte Alban: مونته آلبان مرکز دینی و بازرگانی تمدن زاپوتک بود.

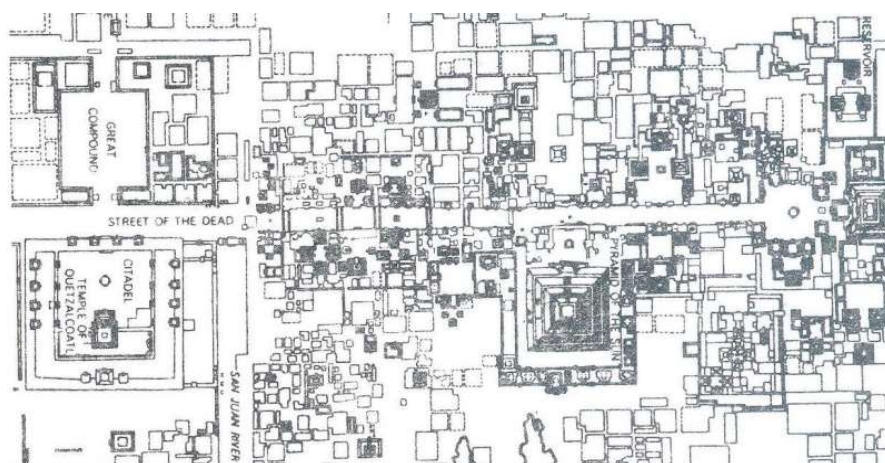
۸. Teotihuacan: نام مکان باستانی بزرگی است در حوزه آبیگر مکزیک که بزرگترین هرم‌هایی که پیش از ورود اسپانیاییان بدین سرزمین ساخته شده‌است در آن جای دارد. این شهر از نیمه نخست هزاره یکم در اوج و بزرگ‌ترین شهر قاره آمریکا پیش از اکتشاف این قاره به دست اروپاییان بود.

9. Olmec

چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین ۱۵

شکل ۱-۹. نقشه دره مکزیک و شهرهای تمدن آزتک

شکل ۱-۱۰. نقشه تفصیلی بخش مرکزی شهر تئوتیهواکان

این منطقه که از نظر باستان‌شناسی از اهمیت بسیار برخوردار می‌باشد در حدود ۴۰ کیلومتری شمال شرقی مکزیکوسیتی (تئوتیهواکان) قرار دارد. در دهه ۱۵۲۰، هنگامی که جنگجویان اسپانیایی وارد مکزیک شدند، این شهر در حدود ۱۳ کیلومتری ساحل دریاچه‌ی تکزکوکو^۱ و در مقابل تئوتیهواکان قرار داشته است.

هاردوی^۲ می‌نویسد که «از آخرین قرن‌های هزاره اول قبل از میلاد شهر تئوتیهواکان سکونتگاه جمعیتی بزرگ و پایدار بوده که به انجام وظایف اداری، خدماتی، و تجارت و صنعت خود، بدون آنکه نیازی به ترک شهر به منظور تأمین معاش داشته باشند مشغول بوده‌اند»

با آنکه تئوتیهواکان دارای مناطقی با ساخت شطرنجی هست اما بهتر آنست که نقشه را مجموعه‌ای از تعداد بسیاری قطعات مربع مستطیل شکل در اندازه‌های مختلف فرض کنیم. نقشه‌ی اصلی که مربوط به قرن سوم یا چهارم بعد از میلاد می‌باشد به مجموعه‌ی ساختمان‌ها در دو طرف محور اصلی شمالی - جنوبی نظم می‌بخشد، خیابان اصلی معروف به خیابان مردگان عرضی برابر با حدود ۴۴/۲۰ متر داشته و با طول تقریبی ۷/۲ کیلومتر در جهت جنوب هرم ماه ختم می‌شده است.

شکل ۱-۱۱. نمای هوایی از تئوتیهواکان

1. Texcoco
2. Jorge hardoy

۱۷ چگونگی شکل‌گیری شهرهای نخستین

شکل ۱-۱۲. هرم تنوتیهواکان

شکل ۱-۱۳. هرم سانتا سلیا

این شهر که از تعدادی جزیره تشکیل شده است، دارای تعداد بسیار کمی خیابان می‌باشد که با خطوط تیره در نقشه دیده می‌شود. راهنما: ۱- جاده ارتباطی که با ساحل غربی دریاچه‌ی تکزکوکو در سال ۱۵۲۰، حدود ۲/۵ کیلومتر فاصله داشته است، ۲- جاده ارتباطی با ساحل جنوبی با حدود ۶/۵ کیلومتر، ۳- جاده ارتباطی میان تلاتولکو شهر شمالی با ساحل شمالی دریاچه. A، معبد عظیم تنوچیتیلان B، قصر مونته زومای دوم. C، معبد عظیم تلاتولکو D، بازار تلاتولکو.

۱ : پایتخت آزتک‌ها Tenochtitlán.

۲. آخرین فرمانروای آزتک‌ها (زمان ورود هرنان کورتز).